

предмети та методи. Найважливішими можна вважати “споживну властивість товару”, яка зумовлює корисність, здатність задовольняти потреби споживачів і проявляється під час споживання.

Для споживчої тари харчових продуктів особливо цінним доповненням є екологічність. У розрізі окремих груп перспективною є взаємозамінність товару. Вона базується на хімічному складі й органолептичних властивостях. У білках тваринного походження основним показником вважають вміст незамінних амінокислот у м'ясі і м'ясних продуктах, рибі і рибних продуктах, сирах, яечних продуктах, білкових концентратах тощо.

Для більшості харчових продуктів актуальним стало використання біологічно активних добавок\*, які вносять для надання продуктам харчування спеціальних лікувальних та лікувально-профілактичних властивостей. За останні роки на ринку України появився широкий асортимент додатків, частина з яких має тільки харчову цінність без зазначення лікувальних властивостей.

Вважаємо, що на даному етапі треба активніше працювати над удосконаленням термінології з товарознавства і більшості галузей харчової промисловості. При цьому необхідно внести зміни в перекладах дефектів з російської мови. У фахових підручниках, наукових працях належить дотримуватися однієї спільної наукової термінології, яка є рушійною силою розвитку науки і культури.

Ніна Левун, Юлія Рисич

Дніпропетровський національний університет

## ПРОФЕСІЙНІ НАЗВИ ОРНАМЕНТИКИ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ

© Ніна Левун, Юлія Рисич, 2002

Стаття присвячена розгляду мікротерміносистеми орнаментики в термінології художньої кераміки. Авторами робиться спроба вирішити дискусійні питання, пов'язані з необхідністю розгляду цієї термінології, шляхом впорядкування термінології на основі структурного аналізу з відтворенням домінуючих у ній способів термінотворення й розв'язання питання термінованості народних назв у складі досліджуваної терміносистеми.

The article is devoted to ornamental art's microsystem of terms in its connection with both linguistic and art systems. The directions and reasons of discussion about this system are overlooked. The ways of nomens originating like use of secondary nomination or derivative affixes for this purpose are analysed. Also the ways of putting nomens in term status are examined.

Орнаментика, або орнаментация\*\*, є достатньо дискусійним предметом як лінгвістичних, так і мистецтвознавчих наукових досліджень. Так, у мистецтвознавстві вона тривалий час була навіть не предметом, а матеріалом для вивчення інших, самостійних видів мистецтва (вишивки, ткацтва й килимарства, кераміки, скла, деревообробки,

\* додатків – Ред.

\*\* Орнаментика або орнаментация – 1. сукупність елементів орнаменту в якому-небудь художньому стилі або творі мистецтва; 2. мистецтво, техніка орнаментування [1, с.134]

писанкарства, металообробки тощо) у їх художньому, етнокультурному й історичному розвитку. Власне, й досі, як зазначають автори словника декоративно-ужиткового мистецтва, "...точного і всеохоплюючого визначення орнаменту не зроблено. У більшості випадків стверджується лише, що він не є "видом" мистецтва (бо не виступає самостійно)" [2, с.92]. Тому зрозуміло, чому протягом більш ніж півстоліття орнаментуку опрацьовували етнографи й мистецтвознавці, зокрема Д.Щербаківський, І.Павлуцький, Б.Бутник-Сіверський, у контексті вивчення пам'яток різних періодів без аналізу багатшарової символіки її форм, а також номінаційного її осмислення. І це незважаючи на висунуту ще на початку ХХ ст., у 1916 році, ідею А.Вовка про народну назву (а лексикон орнаментики складається переважно з народних назв) як одне з джерел інформації про походження й етнічно-семіотичне витлумачення мотивів орнаменту [3, с.8]. Приблизно в той же час К.Щероцький (1914 р.) зробив спробу виявити в елементах орнаменту самостійні символічні функції. Однак радянське мистецтвознавство з його положенням про принципову застарілість орнаменту призупинило прогресивні починання у вивченні цього виду мистецтва як мистецтва в цілому й знакової системи зокрема. Тільки 1959 року в оприлюдненій праці Я.Запаса стверджується нова цінність орнаменту, яка "...не зводиться до зв'язку з декорованою річчю, оскільки орнамент, яко самостійний вид мистецтва, може розглядатись і незалежно від матеріалу" [3, с.9–10], що підтверджується наявністю власного інструментарію для створення художнього образу [2, с.92].

Тим часом еквівалентність і взаємозамінюваність орнаментальних знаків, міграція останніх з одних видів мистецтва до інших, взаємовплив орнаментальних мотивів і елементів, приміром, кераміки й скла, відображають системно-видові зв'язки тієї цілісності, яку ми називаємо орнаментикою, й підтверджують необхідність виділення мистецтва орнаменталії в кераміці, деревообробництві, ткацтві, настінних розписах тощо.

Однак якщо згадана ієрархічність прийнятна для мистецтвознавства, то в лінгвістиці класифікаційний критерій (або за видами мистецтва) щодо аналізованої терміносистеми може бути ефективним тільки на перших етапах цілісного аналізу термінології орнаментального мистецтва, тобто в процесі укладання відповідного лексикону.

Питання впорядкування, а згодом і уніфікації галузевих термінологій, створення галузевих словників, нарешті державних стандартів на терміни й визначення є основним завданням сучасного термінознавства [4; 5]. Вирішувала й вирішує його, на жаль, не лінгвістика: "Історично авторами наших галузевих словників були інженери, науковці, лікарі, правники, а мовознавці – дорадниками" [5, с.50]. До цього переліку додамо й мистецтвознавців, адже поки що єдиним і найповнішим джерелом інформації про орнаментальну термінологію є Словник елементів і мотивів української народної орнаментики, опублікований у монографії М.Селівачова (1996). Інші лексикографічні праці, присвячені орнаменту певних мистецьких ареалів, або ті, де йому відведене місце цілого розділу чи довідкової статті, – це "Гуцульський орнамент" (укладач Г.Кирилич, Львів, 2002), ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України О.Пошивайла (Опішне, 1993), Словник народної деревообробки (автор-упорядник Є.Шевченко, К., 1997) й енциклопедичний словник "Декоративно-ужиткове мистецтво" за загальною редакцією Я.Запаса (Львів, 2000).

Спроби точнішого визначення ряду понять і термінів орнаменталії здійснювалися в теоретичних розробках знову-таки мистецтвознавців Я.Запаса, О.Пошивайла, В.Любченка, О.Найдена, О.Боднара, М.Станкевича, Т.Романець. Серед лінгвістів, які долучилися до створення мікросистеми термінів орнаменталії в окремих видах мистецтва, слід згадати І.Зінченко (термінологія вишивальної техніки), І.Ніколаєнко (термінологіка традиційного

ткацтва), Н.Левун (термінолексика художньої кераміки), Л.Спанатій, В.Бережнюк (діалектна лексика гончарного промислу), О.Гриджук (термінолексика художньої різьби по дереву).

Звісно, що ставити на один шабель упорядкування “стихійної” термінології (якою є й досліджувана) мистецтвознавцями й мовознавцями неправильно. Адже зрозуміло, що дуже актуальна нині уніфікація галузевих термінологій – це складна й багатоаспектна робота в першу чергу лінгвістів над систематизацією зібраного спільно з фахівцями лексикону тієї чи іншої науки, техніки, ремесла. А систематизація, у свою чергу, повинна бути всіх рівнів – змістовного, логічного, семантичного – шляхом приведення різноманітних видів і способів творення термінів до раціонального мінімуму спеціалізованих моделей [6, с.11].

Цікаво, що порівняно мало вивчена терміносистема орнаментативної вже спричинила чимало труднощів у процесі свого впорядкування, зокрема мистецтвознавцем М.Селівачовим. Так, застосовуючи по черзі графічно-знаковий, ідеографічний і номінаційний принципи систематизації термінолексики, дослідник урешті-решт зупинився на алфавітному, пояснюючи це “полісемантичною природою української народної орнаментики, знаки якої мають надто багато вербальних, іконографічних значень і лексичних позначень. Кожній із понад 2000 реєстрових назв мотивів і елементів орнаменту відповідає від одного до десяти графічних і номінаційних варіантів” [3, с.30], особливо з урахуванням поданого автором багатоманіття різнокорених аналогів-синонімів і міждіалектних лексичних еквівалентів.

Що ж до інших “незручностей” у впорядкуванні зібраного лексичного матеріалу з орнаментативної, які й викликають дискусії стосовно термінологічного статусу цих назв, виділяється часта відсутність народних номенів у словниках і навчально-методичній літературі. Це положення відсилає мовознавців до проблем термінотворення й такого його ключового моменту, як умотивованість і її співвіднесення з внутрішньою формою.

Чому виникла потреба цього аналізу? Ще трипільська культура (найбагатша з-поміж інших за кількісними показниками віднайдених археологами пам’яток) засвідчує неабиякий розвиток керамічного розпису й сформованість у ньому двох відмінних орнаментальних стилів: прямолінійно-геометричного та спіральньо-меандрового [7, с.38]. Крім того, у післяординський час саме кераміка не зупинилась у своєму розвитку, як сільському, так і міському, й зуміла максимально використати власний “творчий” і технічний потенціал. Зрештою, й досі мистецтво кераміки усвідомлюється багатьма як суто народне мистецтво. Та й переважна більшість орнаментального лексикону складається, як уже зазначалося, з народних назв, розподілених, проте, неоднаковою мірою за такими тематичними групами: технологічні процеси, способи, види, мотиви, елементи орнаментики, її інструментарій. Серед названих тільки перша тематична група містить дієслівні чи віддієслівні прості й складні утворення, решта – здебільшого іменникові, хоча, за даними Держстандарту України, “...для української мови дієслівний спосіб позначання процесів природніший за іменниковий” [8, с.16]. Однак спільним для всіх тематичних груп можна вважати спосіб номінації – семантичний, а конкретніше – за метафоричним перенесенням найменувань, зокрема:

I. За подібністю виконання роботи та її наслідками – один із способів творення термінів на позначення технологічних процесів, як-то: *писати* (горщики), (письмо) *писати*, *малювати*, *опускати* (миски), *опускання*, *порати* (миски), *грабати* (шпилькою), *шкратати* (шилом), *розпис*, *обливання* (мисок), *обмазування*, “*мазюкування*” та ін.

II. За формальною чи функціональною схожістю предметів домашнього вжитку:

1) у назвах інструментів орнаментативної (*перо*, *колісце* (*коліщатко*), *трафарет*, *шпилька*, *підставка*, *крючок*, *ключка* (*ключечка*), *ріжок* і т.ін.);

2) у назвах елементів і мотивів орнаменту (*вазон, гойдалки, дзвони, грабельки, крильця, палички, пасок, прутик, "шнурок", стрічка, кресало, кватирочка, брошки* й ін.);

3) за функціональною схожістю інструментів суміжних галузей – у назвах інструментарію орнаментики (*штамп, пуансон*).

III. За асоціацією з фауною, зокрема частинами тіла тварин, риб, птахів – у назвах елементів і мотивів орнаменту (*лапки, пазурі, пав'ячий хвіст, півники, журавлики, риба, "карась", "короп", вужики, зубці, реберця, заячі вушка, волові очі, копита*); до цього розділу можна віднести й назви, утворені за асоціацією з частинами людського тіла, наприклад, *пальчики, серденько, косиці* – у лексиці мотивів і елементів орнаменту.

IV. За асоціацією з флорою:

1) у назвах знарядь та інструментів (*соломинка, очеретинка, груша*);

2) у назвах мотивів і елементів орнаменту (*жоржина ("аргонія"), виноград, віночок, гілочка, жолудь, колосок, листок, сосонка, сосни з вилогами, овес (овесик, овсець)* і т.ін.).

Наведений до нашої класифікації лексичний матеріал засвідчує ще одну особливість побудови термінів шляхом використання внутрішніх ресурсів мови в досліджуваній мікросистемі. Йдеться про часте поєднання в процесі творення двох його способів: поглиблення семантики за допомогою метафори й одночасна модифікація нового слова, або "побудова похідних термінів за допомогою деривативних афіксів" [9, с.107]. До найчастіше вживаних деривативних суфіксів під час семантичного й морфологічного творення термінів орнаментики належать ті, що служать:

1) засобом творення демінутивних іменників з позитивним емоційним забарвленням (це суфікси *-ок (колосок, листок, гребішок, каточок, кілочок, волочок), -чик (балончик), -ець (бігунець, вивідець, овесець)* в іменниках чоловічого роду; *-к-а (сливка, сосонка, каблучка, брошка, смерічка), -очк-а (гілочка, кватирочка, фіялочка, квіточка)* в іменниках жіночого роду; *-ц-е (рильце, копитце, крильце), -еньк-о (серденько)* в іменниках середнього роду;

2) засобом творення віддієслівних іменників на позначення опредмечених дій і процесів (це суфікси *-нн-я (описування, розписування, накоцування), -к-а (описка, мальовка, рисовка, фляндрівка, обконтуровка)* з додатковим значенням властивості предмета, набутої ним унаслідок цієї дії, як у випадку з терміном *фляндрівка*, значення якого в 10-томному словнику української мови фіксується як "... спеціальна система орнаменту в українській народній майоліці, що одержується певним способом при нанесенні фарб на сирий гончарний виріб [10, с.610]).

Префіксальний і префіксально-суфіксальний спосіб модифікації чи створення нової назви є менш продуктивним у мікросистемі орнаментики й представлений кількома словотвірними типами з префіксами: *о-* (*писати – описати*), *на-* (*водити – наводити*), *по-* (*білити – побілити*), *роз-* (*рисовка – розрисовка*), *за-* (*рисовка – зарисовка*), *за-* + *анк-а* (*водити – заводянка*), *на-* + *ка-* (*коса – накоска*), *об-* + *ува-* (*мазати – обмазувати, лити – обливати*), на позначення процесуальності, повторюваності, завершеності виконуваної дії в назвах технологічних прийомів і, зрідка, інструментів орнаментики.

Розглядаючи дериваційні процеси в досліджуваній мікросистемі, слід відзначити те, що терміни, утворені шляхом вторинної номінації, набувають словотвірної здатності, яка зарахована розробниками правил стандартизації термінології до основних вимог до терміна [8, с.14]. Новотвір при цьому стає мотивуючою основою не тільки для похідних слів зі зменшено-емоційною (як, приміром, у слів *вазоник, вазончик* від *вазон*) чи поглиблено процесуальною (як у слів *розрисовка, зарисовка* від *рисовка*), а й уточнювальною

\* опис, мальованка, рисованка, фляндрівка, контурівка – *Ред.*

семантикою. Останні семантичні зрушення фіксуються, як правило, у похідних словосполучах, утворених за допомогою синтаксичного способу. Наприклад, *спринцівка з соломинкою, колицатко зубчасте, мальовка перинкою, крапочки дати, прутик з цяточками* тощо. Наявність таких термінів свідчить у першу чергу про спробу наукового обґрунтування термінологіки шляхом уточнення понять, позначуваних нею, і, таким чином, уведення народної назви до наукового обігу. Для досліджуваної мікросистеми орнаментики ці процеси яскраво засвідчуються термінами на позначення видів орнаменту, його мотивів і, рідше, технологічних процесів. Наведемо для прикладу такі термінологічні ряди: *кривулька (виноградна, дрібненька, більша, велика, з накапуванням, з пальчиками, одинарна, опискова, опускана, подвійна, подвійна з накапуванням, потрійна, торчова, хмелева)* або *орнамент (рослинний, геометричний, квітковий, технічний, хвилястий, лінійно-хвилястий, прорисований, зірчасто-крапчастий, фігурний, сюжетний і т.д.)*.

На думку багатьох дослідників, саме двочленність, тобто наявність у терміна хоча б одного поширювача, який перебуває з мотивуючою основою у синтаксичних зв'язках, є умовою для набуття терміном “правового” (термінологічного) статусу. Тоді як поглиблення полісемії, що лежить в основі процесів вторинної номінації й часто призводить до небажаної омонімії, розглядається як суперечливе за наслідками мовне явище. Відомий мовознавець Д.Лотте, вважаючи спосіб переусвідомлення вже існуючих слів не дуже бажаним, зазначає: “Дискусія про т.зв. “сили інерції” показала, яким шкідливим є неправильно побудовані і багатозначні терміни” [11, с.9]. Однак приймаючи цю тезу стосовно однієї терміносистеми, в тому числі й орнаментики, де зафіксована багатозначність (наприклад, таких термінів, як *ільчасте письмо* в значенні процесу й мотиву орнаментики, *ріжок* у розумінні інструмента й мотиву) є дійсно небажаною, ми змушені констатувати її безпідставність щодо більшості простих термінів, за походженням – народних назв, які зазвичай не дублюються на поняттєвому рівні, а “вимагають” продукування відмінних за внутрішньою формою синонімів. Це й дозволяє системі термінів орнаментики варіюватися за професійним лексиконом (за всієї спільності й взаємоперехідності орнаментального мистецтва в кожному виді декоративно-ужиткового мистецтва й тим більше регіоні), а метафоризації залишатись живим і продуктивним джерелом поповнення цієї мікросистеми.

1. *Новий тлумачний словник української мови: у 4т. – К.: “Аконіт”, 1998. – Т.3. – 928с.*
2. *Декоративно-ужиткове мистецтво: Словник. Т.2 / Запаско Я.П. (керівник авторського колективу). – Львів: Афіша, 2000. – 400с. – 279іл.*
3. *Селівачов М.Р. Українська народна орнаментика XIX – XX ст. (...) – Автореферат дисертації... доктора мистецтвознавства. – К., 1996. – 32с.*
4. *Симоненко Л. Українська наукова термінологія: стан і перспективи розвитку // Українська термінологія і сучасність: збірник наук. праць. – К., 2001. – Вип.IV. – 368с.*
5. *Зелізний А. Елементи загальної методології в термінологічній праці // Науково-технічне слово: Бюлетень технічного комітету стандартизації термінології Держстандарту та Міносвіти України. – Львів, 1995. – №1 / Наук. ред. Перхач В. – 120с.*
6. *Даниленко В.П., Скворцов Л.И. Нормативные основы унификации терминов // Культура речи в технической документации. – М.: Наука, 1982. – 217с.*
7. *Історія українського мистецтва: в 6т. – Т.1. Мистецтво найдавніших часів та епохи Київської Русі. – К.: в-во АН УРСР, 1966. – 453с.*
8. *Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – К.: Держстандарт України, 2000. – 316с.*
9. *Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціальні аспекти. – К.: “КМ Academia”, 2000. – 218с.*
10. *Словник української мови: в 10т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т.10.*
11. *Лотте Д.С. Основи построения научно-технической терминологии. – М.: из-во АН СССР, 1961. – 160с.*